

СТРУКТУРА ПОКАЗНИКІВ ДЛЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті розглянуті індикатори, показники і категорії, що описують окремі демографічні процеси, визначено сутність кожного з них. Наведено критерії відбору демографічних показників для суспільно-географічного дослідження демографічного розвитку. Представлена структура показників та відповідних індикаторів демографічного розвитку з урахуванням якісної і кількісної складових. Детально розглянутий кожен із демографічних індикаторів і показників.

Ключові слова: демографічний розвиток, демографічні індикатори, демографічні показники, якісна і кількісна складові демографічного розвитку.

K. Segida, L. Niemets

INDICATORS STRUCTURE OF SOCIO-GEOGRAPHICAL RESEARCH OF THE DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT

The article deals with the indicators and categories describing specific demographic processes, the essence of each of them. The criteria for the selection of demographic indicators for the socio-geographical research of the demographic development are presented. Structure indicators and related indicators of demographic development, taking into account the qualitative and quantitative components is presented. Each of the demographic indicators is considered in detail.

Keywords: demographic development, demographic indicators, demographic index-numbers, qualitative and quantitative components of the demographic development.

Вступ та вихідні положення. Розуміння важливості демографічного розвитку та сучасні проблеми останнього обумовлюють актуальність демографічних досліджень. Диференціація протікання окремих процесів і специфіка соціально-економічного розвитку регіонів обумовлюють необхідність дослідження демографічної ситуації в територіальному і часовому аспектах, що підсилює актуальність регіональних досліджень. Важливою складовою частиною методики дослідження є розробка сукупності демографічних індикаторів і показників, за допомогою яких може бути здійснений перехід від теоретичного представлення механізму відтворення населення до емпіричного рівня дослідження. Наведена система демографічних показників служить основою для проведення демографічного аналізу на рівні окремого регіону, доповнюється показниками, які можуть бути розраховані тільки при розгляді регіону як системи, при описі територіального перерозподілу населення в

рамках єдиної системи.

Метою статті є представлення та обґрунтування структури демографічних показників для суспільно-географічного дослідження демографічного розвитку на рівні регіону, зокрема в рамках дослідження регіональної соціогеосистеми.

Виклад основного матеріалу. Демографічні індикатори – функціональні характеристики окремих компонент процесу демографічного розвитку. Необхідність їх дослідження пов'язана з тим, що з усього різноманіття характеристик, які описують процес відтворення і формування статеві-вікової та шлюбно-сімейної структур населення, потрібно виділити ті, що б дозволили відобразити найбільш значущі аспекти демографічного розвитку, повніше описати особливості демографічної ситуації та окремих її складових [5]. Демографічні показники – статистичні дані, що характеризують стан і якісний склад населення та його відтворення: народжуваність, смертність, природний приріст населення, механічний приріст населення, статеві-вікова піраміда тощо; для вивчення динаміки росту населення використовуються: коефіцієнт зростання населення, коефіцієнт приросту населення [2, 3].

Кожен з індикаторів може бути описаний сукупністю показників і відображає стан об'єкта дослідження або хід демографічних процесів, їх кількісні та якісні характеристики в найбільш узагальненому вигляді. Якщо припустити, що кожному індикатору відповідає шкала допустимих значень його зміни, то знання індикаторів та їх кількісних оцінок дозволяє оцінити демографічний стан або демографічний процес виходячи з поставлених цілей дослідження. Таким чином, демографічні індикатори і показники слугують мірою функціонування підсистеми населення, забезпечують порівняльний аналіз [1, 4], зіставлення його результатів для різних регіонів і територіальних рівнів.

Системоутворюючою демографічною категорією є відтворення населення, що розглядається як результат природного та механічного руху в конкретному регіоні, з притаманною населенню регіону статеві-віковою структурою. Кількісно населення оцінюється найчастіше за допомогою динаміки

чисельності населення; можна використовувати також загальний коефіцієнт відтворення, урахуваючи природне й механічне відтворення, а якісно – за допомогою синтетичної оцінки вікової структури: потенціал зростання населення, можливості його динаміки при заданій віковій структурі та по вікових показниках смертності [7].

При відборі демографічних індикаторів і відповідних їм показників орієнтувалися на необхідність вирішення поставлених у роботі завдань як основних, зумовлених кінцевими цілями системного вивчення регіону [4]. Численні демографічні індикатори умовно поділимо на дві групи: групу кількісних і групу якісних компонент демографічного розвитку. Кількісні компоненти демографічного розвитку представляють характеристики природного та механічного руху населення, процесу відтворення і формування населення; якісні – опис структури населення.

Для поглибленого аналізу демографічного розвитку не можна обмежуватися загальними категоріями, необхідним є облік конкретних і спеціальних показників з притаманними їм кількісними індикаторами [1]. Так, при дослідженні природного руху доцільно крім народжуваності, смертності і природного приросту населення використовувати повікові показники народжуваності та смертності, розрахунок бруто- і нетто-коефіцієнтів відтворення населення [6]. Механічний рух доцільно аналізувати не тільки на основі даних про прибуття та вибуття населення, сальдо міграції (і відповідних відносних коефіцієнтів), але і за допомогою статево-вікової структури мігрантів, вікової та статевої рухливості населення з розрахунком бруто-коефіцієнта заміщення населення, показників структури мігрантів по районах прибуття і вибуття тощо. Вікова структура характеризується спеціальними віковими та генетичними групами, статеві – співвідношенням чоловіків і жінок у різних вікових групах населення. Таким чином, індикатори кожної підгрупи мають єдину для всіх підгруп ієрархічну структуру, основні типові елементи якої – територіальну приналежність, статево-віковий розподіл. Розглянемо індикатори кожної групи [1 - 7].

I. Якісна компонента:

1.1. Співвідношення чисельності міського та сільського населення в даному регіоні. Цей індикатор відображає розмір досліджуваної підсистеми «місто» («село»), рівень її демографічного розвитку, характеризує загальну величину міського (сільського) населення і рівень урбанізованості даного регіону. Описаний індикатор може бути як внутрішній, так і зовнішньої по відношенню до міста (села) характеристикою, оскільки він описує окремі сторони міста (села) і певні якісні характеристики поселення даного типу.

1.2. Прогресивність вікової структури. Цей індикатор характеризує процес заміщення одного покоління іншим при даному режимі відтворення населення, описує співвідношення молодшепрацездатних та старшепрацездатних вікових груп у чисельності населення, а динаміка цього індикатора дозволяє оцінити зміну «віку» населення в цілому - в бік «старіння» або «омолодження» вікової структури. У залежності від співвідношення молодшепрацездатних та старшепрацездатних вікових груп структура населення характеризується трьома основними типами: прогресивним, стаціонарним і регресивним.

1.3. Середній вік населення. Характеризує вік населення при даній чисельності і певній статеві-віковій структурі в певний фіксований момент часу. Він служить для оцінки середнього числа років, що припадає на одну людину з тих, що живуть у цьому регіоні на даний момент часу.

1.4. Демографічне навантаження. Цей індикатор є і демографічною, і соціально-економічною характеристикою структури суспільства. Він дає оцінку співвідношення вікових груп населення працездатного і непрацездатного віку, показує, скільки утриманців (дітей до 16 років і населення пенсійного віку) доводиться на одну людину працездатного віку.

1.5. Співвідношення чоловічого та жіночого населення. Показує пропорції в чисельності чоловіків і жінок у складі населення. Цей індикатор описує особливості структури населення, пов'язані з розподілом за статтю, і є дуже важливою характеристикою пропорційного або диспропорційного розвитку не

лише демографічних (шлюбності, розлучуваності, народжуваності), а й соціально-економічних процесів у регіоні.

1.6. Шлюбно-сімейна структура населення. Описує співвідношення між групами сімей, що розрізняються певними демографічними ознаками.

Кількісна компонента:

Загальний приріст населення. Характеризує відносну зміну населення, що сталася в результаті його природного та механічного руху.

II. Природне відтворення населення:

2.1. Загальна народжуваність. Цей індикатор характеризує процес зміни населення, який визначається числом новонароджених протягом певного проміжку часу. Відображаючи процес зміни населення в результаті народжень, цей індикатор не відображає структурних зрушень, що відбуваються у складі населення, і явно не залежить від рівня фертильності населення, не враховує особливості вікової структури населення.

2.2. Повікова народжуваність. Характеризує процес зміни населення за рахунок народжень, віднесених до чисельності жінок дітородного (фертильного) віку. Цей індикатор показує, який «внесок» у процес відтворення, відновлення населення вносять окремі вікові групи фертильного контингенту жінок.

2.3. Загальна смертність. Оцінює рівень смертності всього населення протягом певного проміжку часу. Цей індикатор не розкриває явним чином особливостей вікової структури населення і не може бути використаний при порівнянні смертності різних регіонів без знання особливостей їх вікової структури.

2.4. Повікова смертність. Характеризує процес вимирання населення в окремих статеві-вікових групах. Індикатор є також непрямой характеристикою стану здоров'я населення окремих статеві-вікових груп. Особливе місце в цій групі займає показник дитячої смертності; він не тільки є дуже важливою характеристикою процесу відтворення, а й відображає особливості соціально-економічного розвитку регіону.

2.5. Природний приріст. Індикатор описує зміни чисельності населення в результаті процесів народжуваності і смертності та характеризує темпи відтворення населення.

3. Формування населення в результаті міграції:

3.1. Сальдо міграції населення в даному році. Відбиває результативність територіального переміщення населення, описує зміни, що сталися в чисельності населення в результаті процесів прибуття і вибуття.

3.2. Ефективність міграції. Характеризує результативність територіальних переміщень населення, але вже на міжрегіональному рівні, і служить для оцінки зміни розподілу населення між регіонами, викликаного неоднаковою для різних регіонів величиною міграційних потоків.

3.3. Внутрішньорегіональна міграція. Відбиває результативність територіального переміщення населення, описує зміни, що сталися в чисельності населення в результаті процесів прибуття і вибуття по окремих територіальних одиницях області.

3.4. Зовнішньорегіональна міграція. Характеризує результативність територіальних переміщень населення на міжрегіональному рівні та служить для оцінки зміни розподілу населення між регіонами, викликаного неоднаковою для різних регіонів величиною міграційних потоків.

Відповідно до розглянутих груп демографічних індикаторів можуть бути представлені групи демографічних показників, що характеризують відповідно статево-вікову структуру населення, процес відтворення і формування, а також окремі особливості шлюбно-сімейної структури (рис.).

Варто зазначити, що крім демографічних показників та індикаторів, які визначають безпосередньо демографічний розвиток регіону, існують показники суспільного розвитку регіону, які є передумовою та основними факторами формування тих чи інших перетворень у демографічних процесах. Численні індикатори суспільного розвитку умовно можна поділити на такі групи: економічні, соціальні, екологічні складові; кожна з яких складається із

сукупності показників, а їх територіальна диференціація за районами області обумовлює тенденції протікання основних демографічних процесів.

Рис. Структура показників демографічного розвитку (узагальнено і побудовано авторами)

Висновки. Наведена сукупність демографічних показників та індикаторів, що описуються на рівні окремого регіону, може бути суттєво доповнена показниками, аналіз яких стає необхідним на міжрегіональному рівні. Проте, при подальших суспільно-географічних дослідженнях демографічного розвитку структура показників може суттєво доповнюватися відповідно до поставлених у дослідженні завдань.

Рецензент – доктор географічних наук, професор С.В. Костріков

Література:

1. *Вандескрик К.* Демографический анализ: [пер. с франц.] / К. Вандескрик, Н.М. Калмыкова. – СПб: Академ. проект; М.: Гаудеамус, 2005. – 241 с.
2. *Демография* и статистика населения: Учеб. для вузов / И.И. Елисеева, Э.К. Васильева, М.А. Клупт, О.Н. Никифоров. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 687 с.
3. *Демографическая модернизация России. 1900-2000* / Под ред. А.Г. Вишневого. – М.: Новое изд-во, 2006. – 608 с.
4. *Практическая демография* / В.Н. Архангельский, А.Е. Иванова, Л.Л. Рыбаковский, С.В. Рязанцев. – М.: Центр социального прогнозирования, 2005. – 278 с.
5. *Соболева С.В.* Демографические процессы в региональном социально-экономическом развитии. – Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1988. – 208 с.
6. *Стеценко С.Г.* Демографічна статистика: Підруч. — К.: Вища шк., 2005. - 415 с.
7. *Федоров Г.М.* Геодемографическая обстановка: теоретические и методические основы / Под ред. Н.Т. Агафонова. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1984. – 112 с.

Е.Ю. Сегида, Л.Н. Немец

СТРУКТУРА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ДЛЯ ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В статье рассмотрены индикаторы, показатели и категории, описывающие отдельные демографические процессы, определена сущность каждого из них. Приведены критерии отбора демографических показателей для общественно-географического исследования демографического развития. Представлена структура показателей и соответствующих индикаторов демографического развития с учетом качественной и количественной составляющих. Детально рассмотрен каждый из демографических индикаторов и показателей.

Ключевые слова: демографическое развитие, демографические индикаторы, демографические показатели, качественная и количественная составляющие демографического развития.